

TARIX DARSLARIDA O'QUVCHILARNI KASBGA QIZIQTIRISH, SOHAGA YO'NALTIRIB O'QITISH VA KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTRISH

Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 13-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi Tarix fani o'qituvchisi

Rashidov Begzod Rustam o'g'li

Annotatsiya: *Tarix darslarida o'quvchilarni kasbga qiziqtirish, sohaga yo'naltirib o'qitish va kompetensiyalarni shakllantrish haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *kompetensiya, ijodiy faoliyat, Ishbilarmonlik o'yini, individual yondashuv, eslab qolish va takrorlash.*

Zamonaviy davrda ta'lim sohasidagi tendentsiyalar va raqamli makonda kasbga yo'naltirish bo'yicha yondashuvlar O'zbekiston Respublikasining 2022-2026 -yillarga mo'ljallangan.

Yangi dasturdagi taraqqiyot strategiyasida ham ta'kidlab o'tilgan, unda kasbga yo'naltirish, kasb berish xizmatlarini yanada kengaytirish masalalari atroflicha muhokama qilingan.

Ta'limi tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuv zarur bilimlar to'plamini o'tkazishdan o'quvchini voqelikka moslashtiradigan kompetensiyalar majmuasini o'zlashtirish uchun sharoit yaratishga yordam beradigan ko'nikmalarni shakllantirishga bosqichma-bosqich yo'naltirishni nazarda tutadi. Ularning asosiylari - o'zo'zini tarbiyalash qobiliyati, ijtimoiy faollik, o'z nuqtai nazarini himoya qilish qobiliyati, huquqiy madaniyat va boshqalar, ya'ni amaliy tajriba va ko'nikmalar asosida muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyati sifatida umumiy vakolatlarini shakllantirish. Kasbiy faoliyatning ko'plab turlari mavjud.

Rossiyalik professor N.D.Levitov kasb tanlashga yo'naltirish tushunchasida uch xil faoliyat turini nazarda tutadi:

a) kasbni targ'ib qilish (bu ishni maktabning boshlang'ich davridan boshlash taklif qilinadi);

b) to'g'ri kasb tanlash bo'yicha maslahat markazlari tashkil qilish (bunda o'quvchilarning qaysi kasbga qiziq boshlaganligini aniqlash maqsadidagi dastlabki kuzatish, o'rganish va tashxislash nazarda tutiladi);

v) kasb tanlashda o'quvchilarga yordam berish (bunda o'quvchini o'zi tanlagan sohadagi kasbga dastlabki tayyorlash ishlarini olib borish tavsiya qilinadi).

Tarixiy bilimlarga ega bo'lish barcha kasb sohalariga zarur bo'lgan daraja bo'lib, tarix fanlari standartlarining asosiy tamoyillari va sifat darajalari ta'lim oluvchida umumiy madaniyatni shakllantirishga qaratilgan. Uzluksiz ta'limning g'oyaviy, ta'limiy va tarbiyaviy rivojlanish vazifalari, ijtimoiylashuv vazifalari bilan chambarchas bog'liq holda kechadi.

Tarix fanlarining kasbga yo'naltirilgan standartlik darajalari o'quvchining keyingi kasbiy ta'limiga yoki kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan bo'lib, talabada bu jarayonda kasbga yo'naltirilgan qobiliyat shakllanishi taxmin qilinadi.

Maktabda tarixiy ta'limga bo'lgan ehtiyoj uning kognitiv va mafkuraviy xususiyatlari bilan bog'liq. Bunda tarixiy ta'limning asosiy vazifasi qadriyatlarga yo'naltirilgan shaxsning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish uchun asos sifatida o'quvchilar o'rtasida tarixiy fikrlashni tarkib toptirishdir. Barcha ta'lim oluvchilar uchun zarur tarixiy ta'limning asosiy tarkibiy qismi kasbiy yo'nalishgacha bo'lgan bosqich bo'lgan 8-9 sinflar va kasbiy bosqich bo'lgan 10-11 sinflarni tashkil etishi lozim. U asosiy maktabda tizimli va tugallangan kurs shaklida, barcha kasbiy yo'nalishlarga muvofiq ajratilgan (fizika-matematika, tabiatshunoslik, ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik, gumanitar, qishloq xo'jaligi va texnologik va boshqalar) yagona shaklda taqdim etilgan. Ushbu komponentni o'rganish talabalarni insoniyatning jamiyat bilan birgalikda rivojlanishining qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan asosiy bosqichlari, zamonaviy dunyoda o'zini o'zi identifikatsiya qilish, shaxsning fuqarolik o'ziga xosligi, atrofdagi dunyoda, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va axloqiy sohalarda yuzaga keladigan hodisalar to'g'risida bilimlarga olib kelishi kerak. Yana bir muhim vazifa - o'quvchilarni o'z Vatani tarixiga hurmat ruhida tarbiyalash o'rni va roliga alohida e'tibor berish lozim. Tarix ta'limining asosiy tarkibiy qismi yana ko'plab fundamental vazifalarni hal qilishni nazarda tutadi.

8-9-sinflardan boshlab tanlangan yo'nalishga tegishli bilimlarni chuqur o'rganish bilan ixtisoslashgan nazariy bilimlarni o'zlashtirishni va amaliy faoliyatda qo'llashni o'rganishlari lozim. Maktabda tarix fanlariga qaratilgan kasbiy yo'nalish uch bosqichda olib borilishi maqsadga muvofiq.

1. Ta'limning keyingi bosqichini tanlash bosqichi (7-sinf) – o'quvchilardan turli so'rovlar olish, tashxislash orqali amalga oshirish. 2. Ta'limning asosiy kasbga yo'naltirilgan bosqichi (8-sinf) – kasbga yo'naltirilgan ta'lim muhiti mavjud maktabda o'quv faoliyati turlarini modellashtirish va turli o'quv vaziyatlarida qaror qabul qilishga o'rgatish. 3. Ta'limning yakuniy bosqichi (9-sinf oxiri) – yuqori bosqichda kasb tanlashda qaror qabul qilishga o'rgatish va uni baholash. Har bir bosqich tegishli shakl, usul va vositalar bilan birga tashkil qilinadi. Kasbga yo'naltirishning dastlabki bosqichida bir qator mexanizmlar harakatlanadi, bunda hududning "ta'lim klasteri"ni tashkil qilish; ota-onalar fikri bilan tanishish; bo'lajak kasbni tanlanganlik sabablari, qiziqish va maylliklar inobatga olingan holda o'quvchilardan olingan so'rovlarni tashxislash kabi amalga oshiriladigan harakatlar o'quvchilar tarkibini dastlabki bosqichda kasbiy tayyorgarligining turli variantlariga bo'lgan ehtiyojiga qarab farqlashga imkon beradi.

Shunday qilib, agar ilgari asosiy maktab bitiruvchisi 10-sinfda "o'z maktabida" o'qish va kasb-hunar ta'limi tizimi o'rtasida tanlov qilgan bo'lsa, endi asosiy maktabni tugatgandan so'ng, maktabdan keyingi ta'lim bosqichiga yoki faoliyatga o'tish odatiy holga aylanadi. 9-sinf bitiruvchilari orasida "akademik harakatchanlik"ka tayyorlik sezilarli

darajada yuqoriroq talab etiladi. Kasbga yo'naltirilgan mashg'ulotlarda 9-sinf alohida rol o'ynaydi, bu erda haftasiga 5 soat kasbga yo'naltirilgan mashg'ulotlarga bag'ishlanishi kerak. 70 soat qisqa muddatli (bir oydan yarim yilgacha) maxsus kurslar ham tashkil qilish orqali o'quvchi uchun kelajakdagi belgilangan kasbni joriy etish mumkin. Albatta bu o'rinda kasblar soni ko'proq bo'lishi mumkin. Kasbga yo'naltirishdan oldingi tayyorgarlikning qolgan soatlari teng ravishda axborot ishlariga va kasbiy maslahat bilan birgalikda kasbga yo'naltirilgan holda amalga oshiriladi [6]. 9-sinf o'quvchilarini kasbiy yo'nalishini yakuniy sertifikatlash mexanizmini ishlab chiqish alohida muammo bo'lib, bu o'quvchini ma'lum bir kasbga yoki yo'nalishga ixtisoslashgan sinfga o'tkazishni talab etadi. Ob'yektiv "tashqi" asosda (turli darajadagi olimpiada va imtixon sifatidagi tanlovlar) o'tkazilgan imtihonlarning natijalari 9-sinf o'quvchilarini yakuniy sertifikatlashning eng muhim tarkibiy qismiga aylanishi kerak, ammo bu bir marta emas, tizimli tashkil qilinishi talab etiladi. Maktabdan tashqari ta'lim tarmoqlari va tizimlarida ta'lim oluvchilar erishgan natijalar ularning darajasi va yo'nalishini baholashda muhim sanaladi.

O'quvchilarning kasb tanlash bilan bog'liq bo'lgan qiziqishlari mavhum xarakterda emas, balki aniq, amaliy natija beradigan xarakterda bo'lishi kerak. O'quvchining kasbga bo'lgan moyilligi uning shaxsiy xususiyatlari bilan qarama-qarshi bo'lib qolganda, bunday o'quvchiga pedagogik ta'sir ko'rsatib, uning qiziqishlarini o'zgartirish lozim. O'rta maktabda o'quvchilarga yana bir bor o'qish kursini tanlash huquqi beriladi. Ushbu bosqichda maktab o'quvchilarini o'qitishda tabaqalashtirilgan yondashuv g'oyasi eng katta darajada amalga oshiriladi. Tanlangan yo'nalishga qarab, albatta asosiy saqlagan holda, tabiiy ravishda turli darajadagi tarixiy ta'lim olishlari mumkin. Maktab tarixi ta'limining kasbga yo'naltirilgan komponenti o'quvchilarning gumanitar fanlarga (tilshunoslik, huquqshunoslik, siyosatshunoslik, tarixshunoslik va boshqalarga) qiziqishini rivojlantirish uchun mo'ljallangan. Bu tarixiy bilimlarni yanada chuqurlashtiradi va kelajakda gumanitar fanlar bilan bog'liq mutaxassisliklarning muvaffaqiyatli rivojlanishiga hissa qo'shadi. O'quvchilarning tarixiy tayyorgarlik darajasi ularning tanlangan o'quv yo'nalishini belgilaydi. Ma'lum bir kasbga moyillik anglashiladigan tarixiy mashg'ulotlar jarayonida tarix materialini chuqurlashtirmaslik, balki qisqa muddatli maxsus kurslar, to'garaklar va tanlovlarni tashkil qilish uchun maktab tarkibiy qismlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday kurslar ta'lim oluvchiga qo'shimcha ta'lim yo'nalishini to'g'ri tanlashga yordam beradi, o'quvchilarning kasbiy va kasbga yo'naltirish mashg'ulotlarini o'tkazishga olib keladi. Shunday qilib, o'rta maktabda ixtisoslashtirilgan tayyorgarlikni amalga oshirishning asosiy tashkiliy va pedagogik mexanizmi ta'lim oluvchining individual ta'lim trayektoriyasiga bog'liq. Shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda ta'lim oluvchining "individual ta'lim trayektoriyasi" global ahamiyatga ega bo'lgan zamonaviy "uzluksiz ta'lim" tushunchasining asosiy komponentlaridan biridir. Mamlakatimizda "o'z ta'lim trayektoriyasi" uchun sharoit yaratish zarurati rivojlanmoqda va bunda sub'yektlararo hamkorlik mexanizmlari takomillashtirilmoqda. Ota-ona, ta'lim oluvchi, ta'lim beruvchi,

ta'lim muassasasi va boshqa bir qator sub'yektlar ta'lim oluvchining keyingi muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatiga jiddiy e'tibor qaratmoqda. Bu kabi o'quv faoliyati ta'limni demokratlashtirish g'oyalari, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va boshqalar asosida tashkil qilinadi. Ta'lim oluvchi muvaffaqiyati jamiyat iqtisodiy omillari bilan ham qat'iy belgilanganligi uchun har bir inson ishlab chiqaruvchi yoki ijtimoiy buyurtma iste'molchisi uchun eng qulay shakllarda ta'limni davom ettirish imkoniyatini berish zarurati kundan kunga kuchaymoqda. Ta'limning iste'molchilar manfaatlarini inobatga olgan holda tashkil qilinishi samarador ko'rsatkichlarni ta'minlashga olib keladi. Faqatgina ushbu shartlar bajarilsa, ish beruvchi hozirgi va kelajakda o'z xodimlarining eng yuqori mahsuldorligini hisoblash huquqiga ega bo'ladi.

Demak, o'rta maktab o'quvchilarining individual ta'lim trayektoriyalari asosida ixtisoslashtirilgan tayyorgarligini real ta'minlash murakkab tashkiliy va pedagogik vazifadir. Ushbu muammoni hal qilish quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: 1. Har bir ta'lim sohasida, deyarli har bir o'quv fanida ommabop kurslar ro'yxatini ishlab chiqish; ularning tarkibini o'quv dasturlari, darsliklar, oliy o'quv yurtiga kirish imtihonlari dasturlari, maktab yakuniy imtihonlari dasturi bilan muvofiqlashtirish. Ushbu ro'yxatni vaqti-vaqti bilan ushbu guruh o'quvchilarining qiziqishlari va ehtiyojlariga qarab yangilab borish (Bugungi kunda yuqori darajadagi Yevropa maktablarida 60 dan ortiq turli o'quv kurslari amalga oshirilmoqda)

2. Yuqori darajadagi ta'lim oluvchilarning to'laqonli ta'lim olishini ta'minlaydigan va shu bilan birga har bir o'quvchi uchun maqbul o'quv yukini kafolatlaydigan mexanizmni ishlab chiqish. Ushbu mexanizmning asosi individual rejani tuzish bo'yicha ishlab chiqilgan ko'rsatmalar va sinf o'qituvchisining har bir bola va uning ota-onasi bilan individual ishi, shu jumladan yakuniy suhbat natijasi bo'lishi mumkin. Har bir fan bo'yicha o'qish uchun aralash ta'lim yordamida ushbu fanni o'rganish uchun bir xil dasturlarni tanlagan o'quvchilarni o'z ichiga olgan o'quv guruhlari tuzish ham samarali mexanizm hisoblanadi. Bunda "ilg'or" va "umumiy" dasturlar joriy etiladi. Ilg'or dasturlarda 12-15 nafar ta'lim oluvchi, umumiy dasturlarda esa sinf shaklidagi 35-40 nafar ta'lim oluvchi qamrab olinadi. Bu dasturlarga muvofiq tashkil qilingan o'quv jarayoniga o'qituvchilarning ham ish yukini aniq ifodalangan holda taqsimlash lozim. Bu ko'p yo'nalishli ta'limga katta yordam beradi. Ko'p yo'nalishlarga xos o'qitish tizimi mobil bo'lib, o'quvchilarning talabiga ko'ra o'quv yili davomida individual o'quv dasturlarini takomillashtirish imkonini beradi. Shunday qilib, "kasbga yo'naltirilgan ta'lim", "tarix yo'nalishi ta'limi", "iqtisodiy ta'lim" kabi alohida yo'nalishlar emas, "individual ta'lim trayektoriyalari" asosida tashkil qilingan ta'lim bugungi kunda kasbga yo'naltirishda samarali asos bo'lib xizmt qiladi.

Bugungi yosh avlodni tarbiyalash o'qituvchi oldidagi muhim vazifa ekan, ularni kelajakda o'z yurtining sodiq farzandi bo'lib yetishishi uchun, Prezidentimizning "... farzandlarimiz bizlarga nisbatan kuchli bo'lsin, bizlarga nisbatan dono bo'lsin, bilimli bo'lsin

va albatta bizlarga nisbatan baxtli bo'lsin!"¹⁴, degan iboralariga amal qilgan holda faoliyat ko'rsatish zamonaviy o'qituvchining eng asosiy vazifasi hisoblanadi.